

Зоран Ранковић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 82-94:811.163.1

ПРИМЉЕНО: 02. 03. 2016.
ОДОБРЕНО: 11. 03. 2016.

Белешке о *Слову о Духу Светоме* у Врхобрезничком летопису

Сажетак: У чланку се, историјско-текстолошком методом, анализира *Слово о Духу Светоме* из Врхобрезничког летописа. Циљ ове анализе је да унесе прецизност у одређењу наведеног састава, да укаже на његову богословску садржину, као и на историјско-богословске околности настанка наведенога текста у виду у коме је сачуван у наведеном рукопису. На основу анализе, долази се до закључка да је овај састав сложен из три целине повезане изложењем православног учења о Духу Светоме.

Кључне речи: српскословенски језик, Врхобрезнички летопис, Григорије Палама, *Исјоведанье вере*, Герман II, Јован Дамаскин, *Filioque*.

У Народном музеју у Прагу, у Шафариковој збирци, међу осталим српским рукописним књигама чува се, под сигнатуром IX G 6 (Š 29), Врхобрезнички летопис.¹ Према запису писара Гаврила Тројичанина на л. 329б, главни део кодекса исписан је 1650. године у манастиру Свете Тројице у Врхобрезници крај Пјеваља. По садржини, кодекс представља компилацију хронографско-космографских (попут српског хронографа специфичне редакције, завршеног редигованом Приповешћу о паду Цариграда и обogaћеног деловима *Хронике светиа* Мартина Бељског, и српског летописа) и догматских састава (о латинској вери Петра Антиохијског, препирка с Јудејима о хришћанској вери, изложеније кратко о вери Анастасија Антиохијског и Кирила Александријског). На листовима 310а–318б исписан је састав о Духу Светоме. У описима овога рукописа и студијама о рецепцији наслеђа Григорија Паламе у српској средини овај састав се сматра одломком *Исјоведанья вере* Григорија Паламе,² или се само, уз навођење заглавља, инципита и завршних речи, приписује Паламином стваралаштву, и то или као беседа о Духу Светоме³ или као *Исјоведанье вере*.⁴ Ј. Какридис овај састав посма-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ *Српске рукописне књиге у Чешкој*, 69–72.

² В. Радуновић, „*Исјоведанье православне вере*“ *свeтoгo Гpигopиjа Пaлaмe*, 87.

³ J. Vašica, J. Vajs, *Catalogus codicum palaeoslovenicorum Musei Nationalis Pragae*, 265–266.

⁴ M. Scarpa, *Gregorio Palamas Slavo*, 124.

тра као флорилегиј настао у светлу римокатоличко-православних односа везаних за учење о Духу Светоме.⁵ У најновијем каталогу српских рукописа у Чешкој овај састав одређује се као трактат *о Духу Светиоме, коммилација – исјоведане вере, Григорија Паламе (йочейни део), и других оѿца Цркве*.⁶

Циљ овога излагања је да унесе прецизност у одређењу наведеног састава из Врхобрезничког летописа, да укаже на његов богословски садржај, као и на историјско-богословске околности настанка наведеног текста у виду у коме је сачуван у рукопису из Прага.

У Врхобрезничком летопису, на почетку текстуално-богословске целине коју сагледавамо стоји наслов:⁷ оуказ[а]нїе ѿ б(о)гословских[ъ] пис[а]мъ вселенских[ъ] оучителъ. пак(о) д(с)хъ с[в]етын ѿ единого о(тъ)ца исхожденїе имат[ъ], а не ѿ с(ы)на како нѣцин ѿ своего високооумїа прѣлѣстившесе оумышляють.⁸ Вредно је споменути да се у рукописној књизи из 17. века Руске националне библитеке у Санкт-Петербургу, Збирка Погодина Рс 978, под насловом *Боѿсловски и йолемички зборник различийої сасѣава*, јавља готово истоветно заглавље, само са именом патријарха Мелетија: Мелетиѧ патриѧрѧа александрїнскаго, ѡказанїе о(т[ъ]) б(о)гословскихъ пис[а]мъ и вселенскихъ ѡчителен, о(т[ъ]) с[в]ѧщенныхъ ихъ писанин. ꙗко(о) д(оу)хъ с(вѧ)тын о(т[ъ]) единого о(т[ъ])ца исхожденїе имать, а не о(т[ъ]) с(ы)на како нѣцин о(т[ъ]) своего високоумѧрна прѣлѣстившеса ѡмышляють.⁹

Овај и овакав наслов већ упућује на начин настанка текста – од више текстова, избором је сачињена једна нова текстуална целина. На горњој маргини, на листовима који садрже текст овога састава, на verso страни исписано је: бѣседа о с[в]етѣмъ дсѣ., а на recto страни: ѧко ѿ о(т[ъ])ца исходит[ъ] а не и ѿ с(ы)на; на маргини последње стране састава, 318 verso, стоји: бѣседа о с[в]етѣмъ д(с)хѣ съ латини. У наставку преписа стоји, као поднаслов: григориѧ, архїеп(н)ск(с)па солѧн[ска]го новаго б(о)гослова. Следи део текста *Исјоведане вере* Григорија Паламе. И у напред поменутој *Књижници в десѧти оиделах* после наслова следи текст *Исјоведане вере* Григорија Паламе.¹⁰

⁵ I. Kakridis, *Byzantinische Unionspolemik in den Ostroger Drucken des ausgehenden 16. Jahrhunderts*, 128–133.

⁶ *Српске рукописне књиѣ у Чешкој*, 71.

⁷ Приликом навођења изворнога текста скраћене речи разрешене су тако што су изостављени делови стављани у обле заграде уколико је таква реч обележена титлом, а у угласте заграде ако титла над њима не постоји. Натписана слова спуштана су у ред на одговарајуће место. Задржана је изворна интерпункција. Велика слова исписивана су на местима где постоје у рукопису.

⁸ Исти наслов јавља се и у књизи познатој у руској библиографији као *Књижница в десѧти отделах*; в. I. Kakridis, *Byzantinische Unionspolemik in den Ostroger Drucken des ausgehenden 16. Jahrhunderts*, 132.

⁹ Уп. К. Иванова, *Бѣлгарски, Срѣбски и Молдо-Влахийски кирилски рѣкописи*, 461–462; М. Scarpa, *Gregorio Palamas Slavo*, 121.

¹⁰ I. Kakridis, *Byzantinische Unionspolemik in den Ostroger Drucken des ausgehenden 16. Jahrhunderts*, 133.

Исјоведанье вере Григорија Паламе написано је 1344. године, у његовоме *Писму монаху и ѿријашељу Дионисију Емском*; управо ово писмо се завршава његовим *Исјоведаньем* чији текст постоји и засебно (РГ 151, 763–768).¹¹ Ово *Исјоведанье*, које је Палама желео да поднесе Сабору 1344. године, али га је поднео и прочитано је на Великом Сабору 1351. године, садржи потпуно исповедање Тријадолошке и Христолошке вере Цркве. Најстарији српскословенски превод посведочен је рукописом из 1353. године (Пећ Рс 85), а сачувано је укупно 10 превода на српскословенски језик.¹²

Паламино *Исјоведанье вере* садржи исповедање Свете Тројице, са карактеристичним изразом Кападокијаца „Јединица у Тројици и Тројица у Јединици“, и са посебним наглашавањем Бога Оца као безузрочнога, као „једини узрок и корен и извор у Сину и Светоме Духу созерцаваног Божанства“ (§ 1).¹³ За Друго Лице Свете Тројице каже да је „Бог сушти од Бога, не други као Бог, а други као Син...јер Он постоји из Оца као узрока и почетка, него је Он узрок и почетак свега посталога, јер је кроз Њега све постало“ (§ 2). Говорећи у овом *Исјоведанью* о Духу Светоме (§ 3), свети Григорије Палама наглашава да Он „од Оца исходи, Који је сабеспочетан Оцу и Сину као безвремен, а небеспочетан као имајући и Он Оца као корен и извор и узрок“, као и Син, следујући тако учењу Отаца Цркве о монархији Оца.¹⁴ У наставку *Исјоведанья* Палама изражава „почасно поклоњење“ Часноме Крсту, Светим Иконама и Моштима Светих (§ 5). Даље говори о свим Црквеним Предањима које прихвата и нарочито истиче „најтајанственију и свесвештену Службу и Причешће и Сабрање“ (§ 7), то јест Литургију. На крају, Палама исповеда и да прима Седам Светих Васељенских Сабора, и набраја их поименце, и такође Помесне Саборе Цркве, у које убраја и Саборе из 1341. и 1351. године, који су издали *Синодик* и *Светиојорски Томос* – кључне текстове православног исихастичког богословља. Паламино *Исјоведанье вере* је једно „католичанско-саборно Исповедање Православне вере. Складно је и уравнотежено написано, свеобухватно и истински православно исповедање“.¹⁵

Од Паламиног *Исјоведанья вере* у Врхобрезничком летопису преписан је само део, управо – прва три става у којима је изложена Тријадологија, то јест православно учење о Светој Тројици. Редактор *Слова* завршава пре-

¹¹ Ј. Мајендорф, *Друштво и култура у религијским проблемима четрнаестог века*, 31.

¹² З. Ранковић, *Књижевна дела св. Григорија Паламе у српскословенској рукописној традицији*, 507–508.

¹³ Сви цитати наведени су према: *Исјоведанье православне вере изложено од Светијеној Митрополији Солунској Светиој Григорија Паламе*, 520–523.

¹⁴ „Ово је важно да и данас наглашавамо у дијалогу са Латинима, јер неки од православних теолога на Западу настоје свим силама да докажу како је Filioque прихватљиво за нас православне“: А. Јевтић, *Исјоведанье вере Светиој Григорија Паламе – српски превод у Пећском рукопису 85 из 1353. године*, 512.

¹⁵ А. Јевтић, *Исјоведанье вере Светиој Григорија Паламе*, 511.

писивање Паламиног *Исїоведања* речима тако пате вѣсакого именованїа свѣце і издѣвленїа и причѣстїа и прочїа.¹⁶ Редактор – састављач, дакле, не исписује комплетан текст *Исїоведања*, већ само онај део који одговара контексту наме-не саме богословско-текстуалне целине.

У поменутом Зборнику Збирке Погодина Рс 978, након напред наведеног ширег заглавља, стоји Иже въ (вѣ)гыхъ от(ь)ца нашего Григорїа, архнеп(н)ск(о)па селвнѣскаго новаго б(о)гослова. Иже во изложении православныхъ вѣры., и следи део *Исїоведања вере* Григорија Паламе, које се завршава речима, као и у Врхобрезничком летопису: тако пате вѣсакого именованїа свѣце издѣвленїа и причѣстїа и прочїа,¹⁷ или у *Књижици в десїати оиделах*.¹⁸ Готово истоветан завршетак Паламиног *Исїоведања* – ... и издѣвленїа и причѣстїа. – јавља се у српском рукопису из 1596. године, који се, под сигнатуром Sin. Sl. 937, чува у Државном историјском музеју у Москви у рукописном фонду Синодалне библиотеке словенских и грчких рукописа.¹⁹

У наставку Паламиног *Исїоведања*, у *Слову о Духу Светоме* исписани су стихови из Светога Писма Новога Завета односно из Дела Апостолских (2, 16–18, 32–33),²⁰ посланице ап. Јакова (1, 17) и Јеванђеља по Јовану (15, 26), а који говоре о улози Духа Светога у Цркви. Следе краћи или дужи одломци са цитатима или доказима из дела Светих Отаца Цркве у прилог православном поимању Тријадологије или Пневматологије, са навођењем, на почетку текстовних целина, имена Оца Цркве од кога се преузима делимични текст. Конкретно, нижу се одломци из дела Дионисија Ареопагита, Григорија Чудотворца, Атанасија Александријског, Василија Великог, Григорија Богослова, Јована Златоустог, Григорија Ниског, Епифанија Кипарског, Анастасија (Антиохијског) и Кирила (Александријског), Јустина Философа, Кирила Александријског, Теодорита, Максима Исповедника, папа римских: Дамаста, Целестина, Григорија, Захарије и Јована, те Јована Дамаскина.

Светописамски и патристички одломци сабрани на једном месту као у Врхобрезничком летопису, у више или мање истом поретку и обиму, под насловом (према рукопису бр. 75 Дечанске збирке, л. 302а) ѿвѣщанїе (свѣ)таго

¹⁶ У поменутом Зборнику Збирке Погодина Рс 978, након напред наведеног ширег заглавља, стоји Иже въ (вѣ)гыхъ от(ь)ца нашего Григорїа, архнеп(н)ск(о)па селвнѣскаго новаго б(о)гослова. Иже во изложении православныхъ вѣры., и следи део *Исїоведања вере* Григорија Паламе, које се завршава речима, као и у Врхобрезничком летопису: тако пате вѣсакого именованїа свѣце издѣвленїа и причѣстїа и прочїа.; уп. М. Scarpa, *Gregorio Palamas Slavo*, 121. Готово истоветан завршетак Паламиног *Исїоведања* – ... и издѣвленїа и причѣстїа. – јавља се у српском рукопису из 1596. године, који се, под сигнатуром Sin. Sl. 937, чува у Државном историјском музеју у Москви у рукописном фонду Синодалне библиотеке словенских и грчких рукописа, уп. М. Scarpa, *Gregorio Palamas Slavo*, 123.

¹⁷ Уп. М. Scarpa, *Gregorio Palamas Slavo*, 121.

¹⁸ I. Kakridis, *Byzantinische Unionspolemik in den Ostroger Drucken des ausgehenden 16. Jahrhunderts*, 133.

¹⁹ Уп. М. Scarpa, *Gregorio Palamas Slavo*, 123.

²⁰ У изворнику стоји: Врховны ѿ[е] ап(о)столовъ бл(а)женны петръ глаголетъ.

и вѡселѣнскаго патрїарха германа. и с(в)ещеннаго събора ѿг(о). къ посланыиѡмъ ѿ папы римскаго фредеѡнорїемъ) и прочиимъ. иже съ нимъ латїномъ), јављају се у више српских рукописних књига. Српски преписи *Одговора Германова* углавном су сачувани у зборницима догматско-полемичке садржине или су укључени у саставе *Синѡаѡме Майиѡје Властїара*, а могу се наћи и у оквиру Требника.²¹ Немам намеру да наводим све зборнике који садрже овај Германов текст, овом приликом ћу навести само српскословенске преписе који су ми послужили за поређење са текстом из Врхобрезничког летописа.²² То су, наведено хронолошким редом:

Дечани Рс 75: Зборник (у даљем тексту: Дечани 75), седма деценија XIV века;²³ *Одговор свеѡаѡа и васељенскоѡа ѡаѡиријарха Германа* исписан је на л. 302а-305а.

Народна библиотека Србије Рс 11 (НБС 11): Зборник полемичких састава, крај XIV века,²⁴ а наведени *Одговор* налази се на л. 28б-32а.

Универзитетска библиотека у Београду – Збирка Ђоровића Рс 28 (УБ Ђоровић 28): Синтагма Матије Властара и слова Григорија Паламе, крај 14. века;²⁵ Германов текст исписан је на л. 282а-287а.

Југославенска академија знаности и умјетности Рс III а 47 (ЈАЗУ III а 47): Зборник Владислава Граматика, 1469. година,²⁶ а Германов *Одговор* исписан је на л. 553а-558а.

Народна библиотека Србије Рс 43 (НБС 43): Властарева синтагма, 1540. година;²⁷ *Одговор свеѡаѡа и васељенскоѡа ѡаѡиријарха кир Германа* исписан је на л. 364а-371а.

„Васељенски патријарх Герман“ који се помиње у наслову *Одговора* јесте Герман II, Цариградски патријарх (1223–1240).²⁸ Он је, иако рођен у простој породици, добио најбоље образовање и извесно време био је ђакон Свете Софије у Цариграду. Из престоног града избегао је када су Цариград освојили крсташи 1204. године. Ступивши на престо цариградских патријараха, Герман је следовао идеји да је Никејско царство наследник Византијског, подржавајући Јована III Ватаца. На Никео-Нимфејском сабору 1234. године, под његовим председавањем, одбачен је *Filioque* – римокатолички додаток догмату о исхођењу Духа Светога и од Сина, а потврђен је Никео-Ца-

²¹ Попов А. Н. *Историко-литературный обзоръ*, 151–154.

²² У неким студијама наводи се и Зборник житија и слова Народне библиотеке Србије Рс 45; в. I. Kakridis, *Byzantinische Unionspolemik in den Ostroger Drucken*, 137. Међутим, ту је реч о Германовом поучењу къ жестоковинъимъ) латїномъ); в. Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Оѡис*, 96.

²³ *Оѡис ѡирилских рукоѡисних књѡа манастїира Високи Дечани I*, 283–292.

²⁴ Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Оѡис*, 20–23.

²⁵ Л. Цернић, *О аѡиридуѡији средњовековних срѡиских ѡирилских рукоѡиса*, 353.

²⁶ V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije I*, 61–67.

²⁷ Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Оѡис*, 85–90.

²⁸ *The Oxford Dictionary of Byzantium II*, 847.

риградски Символ вере. У српској писаној баштини сачувани су преводи, настали од средине XIV века, његових богословско-полемиких дела: „К жестокиим латиниима молбено и љубазно поучење“ и „Одговор светога и васељенскога патријарха кир Германа посланиима од папе римскога Фремену-рем и осталима с њима Латиниима“.²⁹ У Врхобрезничком летопису, у наслову наведенога текста, не стоји име Германа патријарха.

У *Слову о Духу Светѣоме* у Врхобрезничком летопису дати су изводи у виду цитата и доказа из писаног наслеђа, једног или више слова, одређеног учитеља Цркве чије се име наводи на почетку исписаног текста, укомпоновани у једну текстуалну целину. При томе, не наводи се, сем у неколико случајева, (грнгорѣа б(о)гослова еже на б(о)гогавленїе; юаннна злат(о)устаго, на евноѣа; то-гоже о с(в)етѣм[ъ] д(с)ѣ; тогожде ѿ еѿ(аг)г(е)лскых[ъ] словесъ; с(в)ещенном(с)т(е)ника истин(а) философа о вѣрѣ; (Јована Дамаскина) тогож[е] о вѣрѣ; тогоже о ѿ(ъ)ци и с(ы)не; тогож[е] о о(тъ)ци и с(ы)нѣ и с(в)етѣмъ д(с)ѣ) из којих светоотачких дела састављач преузима текст. Састављач је на тај начин само указао да су одреднице извора биле наведене, али је сматрао непотребним да их препишује. Међутим, поређењем са Германовим *Одговором* сачуваним у напред наведеним зборницима, у којима се наводи светоотачки извор, добија се пунија слика извора цитата. Стиче се утисак да Гаврил сабира на једно место све наводе из патристичких текстова, који у наведеним рукописним изворницима нису дати на тај начин, проширујући Германов *Одговор* цитатима из Светога Писма или дела Отаца, иначе наведених код Германа. Тако, док се у НБС 11, НБС 43, Дечани 75 и УБ Ђоровић 28 наводе цитати из Дела Апостолских и Јеванђеља по Јовану а у ЈАЗУ III а 47 само из Дела Апостолских, дотле се у Врхобрезничком летопису наводи и цитат из посланице ап. Јакова. Али, док је у НБС 43, Дечани 75 и ЈАЗУ III а 47 цитат из Дела Апостолских краћи, обухвата само 2, 32–33, дотле је у њима цитат из Јованова Јеванђеља опширнији – 15, 26; 14, 16 и 14, 26. Исто тако, у Врхобрезничком летопису исписана је једна реченица (По чедѣ познаваеѣсѣ д(с)хъ с(в)етын ѿ о(тъ)ца и с(ы)на. по съставох[ъ], понеж[е] кс(тъ) исходеѣшъ. вѣрѣю вѣ единого(о) б(о)га, и вѣ единъ д(с)хъ с(в)етын ѿ ѿ(ъ)ца исходеѣшъ.) из дела *Изложеније крајико о вери* Анастасија Антиохијског и Кирила Александријског, као и одељак из списка Теодорита, а ови текстуални делови нису исписани у осталим рукописима. Германов *Одговор* завршава се, према преписима у НБС 43, Дечани 75 и ЈАЗУ III а 47, цитатом папе Дамаса из писма Павлину Солунском, или још, према преписима у НБС 11 и УБ Ђоровић 28, речима из учења о Светоме Духу папе Целестина; текст Врхобрезничког *Слова* доноси и сведочанства папа Григорија, Захарија и Јована о исхођењу Светога Духа од Оца. Али, истовремено, у овоме *Слову* изостављен је навод Анастасија Синаита под насловом о соуѣиц[ъ] по ѡбразоу и под[о]бїю (наведено према ЈАЗУ III а 47), који се јавља у преписима свих осталих рукописа.

²⁹ О Герману II и преводима његових дела на словенски језик, в. Православная энциклопедия XI, 260–262.

Текстуална целина са именом светога и васељенскога патријарха Германа у заглављу, завршава се речима којима се указује на аутора и циљ датог текста (наведено према Дечани 75, л. 305а): *Сиа свѣд[ѣ]телства събра с(в)ещен[н]ыи патриархъ вселенскы германъ. да наведет[ѣ] латинї на православїе. да исповѣдетъ. како ѿ ω(тъ)ца єдиного д(оу)хъ исходит[ѣ]...*

Ове речи *Слово о Духу Свѣтѣ* у Врхобрезничком летопису не наводи. Уместо тога, у наставку Германова *Одговора*, исписани су одломци из списка Јована Дамаскина, познатог као *Тачно изложење ѣрвославне вере*. Овај спис Јована Дамаскина представља трећи део трилогије која носи назив *Источник знања*.³⁰ Дело је подељено на сто поглавља у којима се излаже богословље (поглавља 1–14), космологија (15–44) и сотириологија (45–100). У догматским расправама између Источне и Западне Цркве, учење Јована Дамаскина сматрано је за критеријум православља. Тако и у спору око учења о *Filioque*, као и у вези са исихастичким учењем, представници Источне Цркве обилато су користили Дамаскиново учење изложено у овоме делу. За Источну Цркву, „Дамаскин не припада просто друштву великих Отаца Цркве, него представља њихов заједнички израз, односно представља глас Отаца. Кроз њега заједнички говоре Оци Цркве, и он представља целокупну Цркву, чије је догматско учење на изванредан начин сажео и објединио“.³¹ Гаврил Тројичанин од Дамаскина преузима оно што му је потребно да укомпонује у свој текст. Наиме, вешто изабирајући реченице или одељке из осмог поглавља Дамаскинова списка, посвећеног богословљу о Светој Тројици, Тројичанин ствара нову текстуалну целину која верно преноси основе Тријадологије Дамаскинове и, уопште, Источноправославнога хришћанства.

На крају текста у Врхобрезничком летопису стоји један навод из Павлове посланице Титу (3, 4–6), једна реченица из дела светога Атанасија Великог (Александријског) којом сажима православни став о исхођењу Светога Духа (И кс(тъ) оубо ѿ(тъ)ць съвршенъ. еже быти нѣже и неосквдно, корѣнъ і источникъ с(ы)на и д(с)ха.), потом речи којима се прави прелаз од светоотачких цитата ка завршетку преписа: *прочее же ѿ в(о)гносных[ѣ] ѿ(тъ)ць о семъ свѣд[ѣ]телствованнаа, кто можетъ въ такы малы вѣдѣстити книжки, тѣмъ же како самъ г(оспод)ъ съпославшѣтвует[ѣ] г(лаго)лю.*³² и завршне речи преузете из општег завршетка Германовог *Одговора*: *горе хвлешии на д(с)хъ с(в)ѣтѣи како не ѿпвѣститсе грѣх[ѣ] ихъ, ни въ сын вѣкъ ни въ боуд[оу]щїи. д(с)ходъ бо с(в)ѣтѣи въси оучителїе наоучише и оувѣрише православнїю вѣрѣ. мы же ап(о)с(то)льское православїе како ц(а)рѣское одѣанїе носеще. н(є)в(є)снома ц(а)рствїю наследници бѣдемъ. бл[а]г[о]д[а]тїю и чл(овѣ)колюбїемъ несъзданные и єдиносвѣщїе тронце, аминъ.*³³

³⁰ Т. Зисис, *Свѣтїо Јована Дамаскина Тачно изложење Православне вере*, 27–34.

³¹ Т. Зисис, *Свѣтїо Јована Дамаскина Тачно изложење Православне вере*, 33.

³² Лексички народни облик книжки може нас навести на помисао да је, макар ову реченицу, додао основноме тексту сам Гаврил Тројичанин. Понављам – можда.

³³ Текст *Слова о Духу Свѣтѣ* из Врхобрезничког летописа, са краћом уводном студијом, публикован је недавно; в. З. Ранковић, *Слово о Духу Свѣтѣ у Врхобрезничком лейѣиусу*, 251–270.

Гаврил Тројичанин је у избору текстова за преписивање био понегде шири и слободнији од својих претходника и савременика. Његова сачувана дела представљају широк преписивачки опус, али су претежно црквене намене, и највећим делом пренета са старијих предлогака. У својој делатности није увек само механички обављао свој посао, већ је, као на примеру летописних и родословних текстова у Врхобрезничком летопису, саставио давао своју редакцију.³⁴ И овај текст показује да у преписивачком раду Гаврила Тројичанина има оригиналности и независности, јер ту оригиналност подразумева одређени степен богословског образовања и расуђивања ради правовременог одговора на изазове времена и историјског тренутка. Истовремено, овај препис *Слова* ставља нам у задатак да истражимо књижевне и богословске изворе и узоре, да потражимо предлогак у који је гледао Гаврило исписујући овај догматски „флорилегиј“.

Оваква богословска садржина *Слово о Духу Светијоме* у Врхобрезничком летопису одраз је, свакако, историјско-богословских прилика Гаврилова времена, али и претходних векова. Христолошки спорови, који су доминирали у византијском богословљу све до пада Цариграда, изазвали су на Истоку расцеп између византијског хришћанства и других древних хришћанских заједница.³⁵ Одвајање Источне и Западне Цркве не може се идентификовати ни са једним посебним догађајем, нити се може тачно датирати. Могу се датирати само неуспели покушаји васпостављања нарушеног јединства, а њега су били свесни и на Истоку и на Западу.

Водеће личности Источнога хришћанства сматрали су да је латински додатак Никео-цариградском Символу вере *Filioque* – тј. формулација да Дух Свети исходи од Оца „и Сина“, који се јавља као интерполација још у VI веку у Шпанији а коначно је прихваћено у Риму и на читавом Западу вероватно 1014. године – основна тачка неслагања између Истока и Запада.³⁶ Фотије Цариградски је први од клира Источне цркве, у својој окружној посланици из 866. године, побијао *Filioque*. Он је после Сабора у Цариграду 879–880. године,³⁷ на коме су учествовали и изасланици папе Јована VIII и који је потврдио оригинални текст Никео-цариградског Символа вере и формално анатемисао свакога ко би овај Символ квариио,³⁸ саставио *Ми-*

³⁴ М. Панџић, *Књижевности на тилу Црне Горе и Боке Коџорске*, 192.

³⁵ Џ. Мајендорф, *Византијско догословље*, 49–61.

³⁶ Џ. Мајендорф, *Византијско догословље*, 130–133; Х-Г. Бек, *Византијски миленијум*, 236–239.

³⁷ Сажето о овоме Сабору, који многи православни убрајају у васељенске, са литературом, видети: *Светијени канони Цркве*, Београд, 2005, 412–419; А Јевџић, *Светијени Васељенски Сабори*, 70–85.

³⁸ У Оросу овога Сабора стоји: „Сви тако мислимо, тако верујемо; у таквом се исповедању крстисмо и свештеног чина удостојисмо. Оне који другачије него тако мисле, или који се усуде да уместо овог истакну други неки Символ – анатемии подвргавамо“ – *Светијени канони Цркве*, 415.

сїаїоїу Свѣтоїа Духа, у којој је изнео детаљно оповргавање латинске интерполације *Filioque* у Символ вере.³⁹ Проблем око *Filioque* потезан је при сваком сусрету представника Источне и Западне Цркве, било да се радило о полемичком или неформалном сусрету. И једни и други су спор сводили на бескрајна набрајања Светописамских и патристичких текстова у корист својих тврдњи. Током времена, заоштравањем црквене и политичке проблематике, овај и други спорови учинили су да се Исток и Запад међусобно све више удаље, па и да, после Другог Лионског и Флорентинског сабора, раскол постане већа реалност него што је био.⁴⁰

У време када је Гаврил Тројичанин радио на састављању Врхобрезничког летописа, српски народ и Црква били су стешњени између две невоље. Са једне стране, био је то иго османске власти и процес исламизације српскога народа, а са друге стране, разрађено наметање уније од стране Римокатоличке Цркве⁴¹ преко организоване мреже мисионара на територији која је била под јурисдикцијом Пећке патријаршије. Папа Гргур XV, булом *Inscrutabili divinae providentiae* од 22. јуна 1622. године, основао је Конгрегацију за пропаганду вере (*Congregatio de propaganda fide*),⁴² односно специјалну конгрегацију прозелитског смера, а 1626. године основана је *Tiropographia polyglotta sacrae Congregationis de Propaganda Fide* са циљем да се штампају словенске књиге ћирилским писмом, али с римокатоличким учењем, и потом прослеђују у земље ареала *Pax Slavia Orthodoxa*.

Апостолски викар Франческо де Леонардис био је главни утемељитељ римокатоличке пропаганде међу Србима. Пећки патријарх Пајсије, коме је било стало да из Рима добије материјалну помоћ, управо је преко њега 2. новембра 1642. године упутио папи опширно писмо којим је оспоравао римокатоличко учење о *Filioque* доказујући⁴³ да тога додатка нема у Символу вере како су га прихватили седам Васељенских сабора, чије је одлуке признала и Римска Црква, и тиме је, у ствари, одбио унију.⁴⁴ Његовог наследника на пећком трону, Гаврила Рајића, мисионари Римске курије дочекали су с готовим планом уније,⁴⁵ али је он био „на већем растојању од истинских преговора него његови претходници“.⁴⁶

³⁹ Ц. Мајендорф, *Византијско бојословље*, 87–89.

⁴⁰ *Исїо*, 154–160.

⁴¹ Сажети преглед борбе Српске Цркве против унијаћења видети: Ђ. Слијепчевић, *Исїо-рија I*, 414–428.

⁴² Ј. Радонић, *Римска курија*, 27.

⁴³ Ј. Радонић сматра да су патријарх Пајсије и његови сарадници били спремни да у догматским питањима полемичу, а то знање црпели су, углавном, из крмчије и, можда, из зборника са списима упереним против Латина: Ј. Радонић, *Римска курија*, 171–173.

⁴⁴ Ј. Радонић, *Римска курија*, 173.

⁴⁵ О преговорима око уније у време патријарха Гаврила видети: Ј. Радонић, *Римска курија*, 301–329.

⁴⁶ Р. Самарцић, *Српска Православна Црква у XVI и XVII веку*, 86.

Српска црква је, са своје стране, одговорила на ове насртаје и градила систем одбране вере и народа, чувајући првенствено духовност и црквено учење из периода независне српске државности. Ширење ћирилских штампаних књига са измењеним садржајем у духу римокатоличког хришћанства донекле је усмерило и српску преписивачку делатност, или макар један њен део. Национална и свест о одбрани вере, како сведочи и садржина Врхобрезничког летописа, вероватно је била дубоко присутна и код Гаврила Тројичанина и ту, у контексту антиунијатских борби започетих још у XIV веку на православном Истоку,⁴⁷ треба, по моме мишљењу, тражити „разлог“ настанка преписа анализираних Врхобрезничких текстова. Сам састав *Слова* својом садржином излаже догматско учење православне Цркве о односу Ипостаси Свете Тројице – теологија *ad intra*, првенствено имајући у виду улогу Духа Светога, експлицитно усмерено против римокатоличког учења о *Filioque*.

Након сагледавања како структуре, тако и историјских околности и богословских полазишта поводом уношења у Врхобрезнички летопис догматског састава о Духу Светоме који је анализиран, видимо да је српска средина реаговала на духовна кретања у времену када се указала потреба да се, услед повећаног утицаја папске курије и рада на унијаћењу Срба, укаже на доктринарне разлике између Источне Цркве – да Дух Свети исходи само од Оца – и Западне – учење о происхођењу Светога Духа и од Сина (*Filioque*). Анализирано слово о Духу Светоме представља вешто укомпоновану компилацију састављену из прва три поглавља *Исцоведања вере* Григорија Паламе, проширене – вероватно од стране самога Гаврила – редакције саборног *Огјовора* Цариградског патријарха Германа II и одабраних делова текста из осмог поглавља *Тачној изложења Православне вере* Јована Дамаскина, као и кратких, редакторских или, можда, и Гаврилових, прелаза између ових делова.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Извори

Необјављивани извори

Народна библиотека Србије бр. 43 (Властарева синтаagma)

Дечани бр. 75 (Зборник).

Народна библиотека Србије бр. 11 (Зборник полемичких састава).

Југославенска академија знаности и умјетности бр. III а 47 (Зборник Владислава Граматика).

Универзитетска библиотека у Београду – Збирка Ђоровића бр. 28 (Синтаagma Матије Властара и слова Григорија Паламе).

⁴⁷ Ј. Мајендорф, *Друштво и култура у религијским проблемима четрнаестог века*, 75–81; С. Жунић, *Противлајинске и исихастичке расправе у средњовековној српској философији*, 525–532.

Објављени извори

- Григорије Палама: *Исјоведанье ѣравославне вере* (српскословенска редакција), прир. М. Кнежевић, ΟΥΣΙΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ: *Асїекїи мисли Гриїорија Паламе*, Београд, 2013, 515–519.
- Исјоведанье ѣравославне вере изложено од Свешїиеної Миїройолиїи Солунскої Свеїиої Гриїорија Паламе*, прир. М. Кнежевић, ΟΥΣΙΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ: *Асїекїи мисли Гриїорија Паламе*, Београд, 2013, 520–523.
- Свети Јован Дамаскин, *Тачно изложење ѣравославне вере*, Никшић, 1985, 35–191.
- Свешїиени канони Цркве*, превод са грчког и словенског еп. Атанасија, Београд, 2005.

Литература

- Kakridis I., *Byzantinische Unionspolemik in den Ostroger Drucken des ausgehenden 16. Jahrhunderts*, Zeitschrift fur slavische Philologie 52 (1992) 128–149.
- Mošin V., *Ćirilski rukopisi Jugoslavenke akademije, I dio*: Opis rukopisa, Zagreb, 1955.
- Scarpa M., *Gregorio Palamas Slavo. La tradizione manoscritta delle opere. Recensione dei codici*, Milano, 2012.
- The Oxford Dictionary of Byzantium II*, ed. in chief Kazhdan A. P., New York – Oxford, 1991.
- Vašica J. – Vajs J., *Catalogus codicum palaeoslovenicorum Musaei Nationalis Pragae*, Pragae, 1957.
- Бек Х.-Г., *Визанїијски миленијум*, Београд – Бања Лука, 1998.
- Богдановић Д. – Штављанин-Ђорђевић Љ. – Јовановић-Стипчевић Б. – Васиљев Љ. – Цернић Л. – Гроздановић-Пајић М., *Ойис ћирилских рукописних књиа манасїира Високи Дечани I*, прир. Н. Синдик, Београд, 2011.
- Жунић С., *Проїивлаїинске и исихасїичке расїраве у средњовековној срїској философији*, прир. М. Кнежевић, ΟΥΣΙΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ: *Асїекїи мисли Гриїорија Паламе*, Београд 2013, 524–571.
- Зисис Т., *Свеїиої Јована Дамаскина Тачно изложење Православне вере*. Свети Јован Дамаскин, *Тачно изложење ѣравославне вере*, Никшић, 1985, 27–34.
- Јевтић А., *Свеїи Васељенски Сабори: Осми (879–88. г.) и Девеїи (1351. г.)*, Теолошки погледи, XLV, 1, Београд, 2012, 69–90.
- Јевтић А., *Исјоведанье вере Свеїиої Гриїорија Паламе* – српски превод у Пећском рукопису 85 из 1353. године, прир. М. Кнежевић, ΟΥΣΙΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ: *Асїекїи мисли Гриїорија Паламе*, Београд 2013, 509–514.
- Иванова К., *Български, Србски и Молдо-Влахийски кирилски рѣкописи в сбирката на М. П. Погодин*, Софија, 1981.
- Мајендорф Ј., *Друшїиво и кулїура у релиїијским ѣроблемима четїрнаесїиої века*, прир. М. Кнежевић, ΟΥΣΙΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ: *Асїекїи мисли Гриїорија Паламе*, Београд, 2013, 72–86.
- Мајендорф Ц., *Визанїијско доїословье*, Крагујевац, 2008.
- Пантић М., *Књижевност на тїлу Црне Горе и Боке Коїорске*, ур. Р. Самарџић, *Исїорија срїскої народа*. Књ. 3, т. 2, Београд, 1993, 135–255.
- Попов А., *Исїорико-литературный обзор древне-русских ѣолемических сочинений ѣроїивѣ латїинянь (XI–XV в.)*, Москва, 1875.
- Радонић Ј., *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.

- Радуновић В., „Исјоведање њавославне вере“ Свейої Грїорија Паламе, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 47–48, св. 1–4 (1981–1982), Београд, 1984, 85–95.
- Ранковић З., *Књижевна дела св. Грїорија Паламе у срїпскословенској рукојисној њтрадицији*, прир. М. Кнежевић, ΟΥΣΙΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ: *Асїектїи мисли Грїорија Паламе*, Београд, 2013, 501–508.
- Ранковић З., „Слово о Духу Свейоме у Врхобрезничком летопису“, Археографски прилози, 37, Београд, 2015, 251–270.
- Самарџић Р., *Срїпска Православна Црква у XVI и XVII веку*, ур. Р. Самарџић, *Исїорија срїпскої народа*. Књ. 3, т. 2, Београд, 1993, 7–102.
- Слијепчевић Ђ., *Исїорија Срїпске Православне Цркве I*, Минхен, 1962.
- Православная энциклопедия XI*, ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II, Москва, 2006.
- Цернић Л., *О аїрибдуцији средњовековних срїпских ћирилских рукојиса*, ур. Д. Богдановић, *Тексїологија средњовековних јужнословенских књижевности*, Београд, 1981, 335–424.
- Шпадијер И. – Тријић В. – Ракић З. – Ранковић З., *Срїпске рукојисне књије у Чешкој*, Београд, 2015.
- Штавланин-Ђорђевић Љ. – Гроздановић-Пајић М. – Цернић Л., *Ојис ћирилских рукојиса Народне библїоїеке Србије I*, Београд, 1986.

Notes on *The Homily on the Holy Spirit* in *The Vrhobreznica Chronicle*

Summary: In Šafárik collection in the National Museum in Prague, among other Serbian manuscripts, there is also kept the Vrhobreznica Chronicle (IX G 6), written in 1650 in the monastery of the Holy Trinity in Vrhobreznica near Pljevlja. The section about the Holy Spirit is written on the sheets 310a-318b, which is, in whole or in part, attributed to Gregory Palamas. The analysis showed that this composition consists of three parts: the initial part Confession of Faith by Gregory Palamas, the expanded Answer to the Latins by Germanus II from 1234, and selected chapters from the An Exact Exposition of the Orthodox Faith by John of Damascus. The analyzed compiled text exposes the dogmatic teaching of the Orthodox Church on the relationship of the Hypostasis of the Holy Trinity, especially bearing in mind the role of the Holy Spirit, and is explicitly directed against the Roman Catholic doctrine of Filioque. In my opinion, the text was created as a response of the Serbian Orthodox Church to the elaborate imposition of the union by the Roman Catholic Church through organized networks of missionaries on the territory which was under the jurisdiction of the Patriarchate of Pec.

Key words: Serbian Slavonic language, textology, Vrhobreznica Chronicle, Gregory Palamas, Confession of Faith, Germanus II, John of Damascus, Filioque.